

ДР АТАНАСИЈЕ ЈЕВТИЋ, јеромонах, професор

ОТВАРАЊЕ ПРОЗОРА

Питање: Погледајте ме добро, докторе Јевтићу, шта мени недостаје да бих био добар Србин? Неке ваше колеге, наиме, тврде да „ван православља нема добрих Срба” и то ме директно врећа.

Одговор: — Да ли је довољан само један поглед? А да ли сте ви добар Србин, то ви најбоље знате. Но ја бих нагласио да није садашња ствар код православних народа да се поистовећује вера и нација. То траје већ који век. Навешћу пример кад су Бугари 1941. палили села око Чачка, а једна жена кука: „Браћо Бугари, немојте нам палити куће ако сте Срби”. Говорећи Срби, она мисли хришћани. Иначе, разумем вашу увређеност, пошто заиста не би требало поистовећивати веру и нацију, поготово код нас православних. Ја нисам присталица тезе по којој је неко добар Србин само ако је православац.

П. — Наравно. Могао бих да наведем доста Срба верника, који нису били ни добри Срби, а још мање добри верници.

О. — Берујем да има таквих.

П. — Недавно је новопостављени владика банатски Амфилохије изнео занимљиву тезу, која је оспорена од неких националиста. Он је написао да је Православље изнад Српства.

О. — Владика Амфилохије је, мислим, говорио о чињеници да смо наследили 18. и 19. век са свим њиховим слабостима. У то доба Православље је било сужено на националне границе, а сигурно је да је оно изнад српства, изнад јелинства, изнад русијанства, изнад словенства, поготову данас кад је мисија Православља у свету у порасту.

П. — Прилично неочекиван податак.

О. — Јесте, мада је то скромно, можда као последица недостатка његове видљиве спољне снаге, али православне мисије постоје у Јапану, и Африци, од Кеније до Гане. Те мисијске цркве раде у најскромнијим условима, без нарочите подршке великих Православних цркава. Једино је Макариос Кипарски подигао једну богословију у Кенији и

**) Интервју објављен у специјалном издању „ДУГЕ” (април 1986) посвећеном Религији и Цркви у Југославији.*

једном приликом лично крстио неколико хиљада православних црнаца. Иначе, интерес за Православље расте и на Западу. На пример, лично сам одржавао контакте са 200 Шпанаца у Барселони, који су православни, и чак хоће да приђу Српској цркви, а ми до сада, нећете веровати, још нисмо ни одговорили да ли их прихватамо.

П. — *Значи понашате се као нека наша извозна предузећа.*

О. — Незнам. Надајмо се да ће ускоро бити боље.

П. — *Прошле године Свети Синод је забранио снимање филмским и телевизијским екипама у сакралним објектима, затим је високи владин чиновник проглашен „непожељним“; постоји стална напетост, у неким епископијама, између јерархије и Удружења православног свештенства, сужен је круг оних који бирају патријарха... Не представља ли то извесну централизацију СПЦ и оштрији став према спољном свету?*

О. — Вешто сте тако побројали све те догађаје, али мислим да они нису карактеристични за данашњи живот СПЦ. Додуше, можда се може говорити о појави, код извесних људи, како рекосте *централизације*, али то није карактеристично, верујте ми. Знате да је било филмова и ТВ емисија у којима је српски свештеник лоше приказан. Зато је и забрањено снимање, мада остаје питање да ли је баш такву одлуку требало донети. Секретар верске комисије СИВ-а проглашен је непожељним, јер је у једном разговору нагласио да смо ми црква „са излапелим комплексима“ и да као такви хоћемо сад „да се наметнемо“. И то је рекао после Јесеновца. Што се Свештеничког удружења тиче, проблем је много старији и вуче корене у политичким окршајима с краја прошлог века. Оно је и у социјалистичком друштву продужетак нечега чији статус није решен. Оно је и данас више „политичко“ удружење, него црквено. Раније је, истина, било и појединих јерараха чланова Удружења, али сад чујем да је донета одлука да у њему не буде ниједна од епископа. Али је интересантна друштвена подршка једном „сталешком удружењу“, а ово је друштво ваљда превазишло сталеже. Заиста, зар су свештеници „сталеж“? То је било у временима Марије Терезије. А замислите данас, рецимо, „удружење отаца“! Ради чега? Од кога бране свој „сталеж“?

П. — *Удружење добија подршку као удружење грађана.*

О. — То је друго. Они себе зову сталешким удружењем. Али, препустимо то њима и јерарсима да реше. Иначе, донета је одлука да патријарха, уместо сабора од 80 чланова, бирају само архијереји. Ваља имати на уму време кад је то одлука донета, пре две деценије, јер тада не само да је било уплива, него је било и директног мешања у избор патријарха, па је било лакше наћи људе, на које се може утицати, у ширем него у ужем телу.

П. — *Говорите о мешању државе?*

О. — Да, да, о држави. То је било доба Ранковића. Ја сам тад био ђак, али се о томе много причало. Данас таква одлука вероватно не би имала толико разлога. Међутим, моменти које сте набројали као да бацају сенку на саборност СПЦ, на њено народњаштво, али морам да кажем да они немају тај одјек у верујућем народу као

кад их ви овако поређате. Народ има поверења у своје владике, и ја такође. Патријарх је само први међу једнакима.

П. — Неспоразуми СПЦ са државом до 1981. били су често прагматске природе — хоће ли се храм правити у овом или оном граду. Од те године сукоби се „унапређују“ у раван сукоба теизма и атеизма. Један од вањих колега теолога чак наводи да живимо у доба сукоба „синова светлости против синова таме“. Могу ли онда мирно живети и верници и неверујући, унутар истог друштва?

О. — Не бих рекао да је 81. нека година почетка. Можда сте је узели као драматичну годину због Косова. Било је и раније жестоких неспоразума са државом. И сукоба атеизма и вере. Међутим, морам да кажем, не знам хоће ли то да изађе...

П. — Кад год то наглашаваате знаћу да вам је стало да се појави.

О. — Не заборавите да је држава или друштво раније било круће, тек последњих година постало је знатно демократичније. Није се раније могло тако отворено говорити. Некада је и само један напад у штампи за човека могао да значи прогон. Отворено вам кажем да смо раније често били сатерани у мишју рупу. Садашњи демократскији напредак служи на част овом друштву. Мада, један сатиричар је рекао да „није добро кад демократија постаје све демократичнија!“ Али, чињеница је да и наша демократија постаје све демократичнија. Уствари, људи су се мало више осмелили. Дакле, сукоби су постојали и раније, али нису избијали на површину. Много шта се прогутало и „прекарало“, што кажу Врањанци.

П. — Може ли се ипак говорити да стратегијски неспоразум иде линијом верници — неверујући.

О. — То не треба да буде главни неспоразум. Међутим, у менталитету појединаца још постоји стари став да су религија и Црква у овом друштву нека врста „наше добре воље“, без обзира на Устав. Некада раније нико није одговарао за малтретирање верника или исмевање њихових осећања. Последњих година, истина, осуђује се „секташко понашање“ неких из Партије, и то је нека врста уравнотежења. У том смислу смо се и ми осетили мало слободнији. Али вам кажем — узимајте нас озбиљније! Наравно, чињеница је да има и верских зилота, има нетрпељивих и међу религиозним људима који немају потребну ширину, као верници и као грађани ове земље, да заиста мирно и братски живе у љубави са свима.

П. Нисте ми директно одговорили шта мислите о паролу „синови светлости против синова таме“.

О. — Мислим да је упрошћена.

П. — Мени се ипак чини да се део СПЦ окреће фундаментализму, мада то није одговарајући израз у Хришћанству. Осећа се истицање оне линије СПЦ за коју сам мислио да је развојем цркве превазиђена. Зашто су данас господин Јустин Поповић и господин Велимировић „прави и аутентични“ корени СПЦ.

О. — Прво, не бих се сложио да се враћамо „фундаментализму“. Нама је чак тај појам непознат, а проистиче из примењивања туђих критеријума, који су још у подсвести гледања наших водећих људи

на СПЦ. Многима као да није јасно да Православље није од јуче, да оно има своју историју, свој пут, свој егос. Православље није подељено на конзервативну и прогресивну струју. Вама то можда изгледа чудно, али вам тврдим да живимо у доба темељног оживљавања Православља, започетог још половином прошлог века. Један од тих знакова је, на пример, и појава светогорских и руских старца и појава једног Достојевског. Код нас је било нешто другачије, нарочито у Карловачкој митрополији, али не заборавите да смо 200 година били под директним утицајем Запада и то, на жалост, не најбољег што је на Западу. Сад ћете ми пребацити да сам против западне просвећености. . .

П. — Хоћу!

О. — Људи су и на самом Западу изнели критику просвећености 18 века. Нисам у начелу против просвећености, Хришћанство је почело са светлошћу и просвећеношћу, али која просвећеност? — Доситеја Обрадовића? Хвала лепо на њој. — Васе Пелагића? Такође хвала!

П. — Поменули сте нека имена мислим не у правом контексту. Било би заиста превише поједностављено тврдити да црква увек иде на директну политичку акцију. Али је чињеница да последњих година натурате културан модел поимања српске културе, српске нације који искључује онај део српске нације и српске културе који је одвајкада био „безбожнички”: Вук, Пелагић, Скерлић, Доситеј. . .

О. — А не, не, Вук је нешто друго. Поменуо сам само Доситеја и Пелагића.

П. — А зашто је Доситеј негативан?

О. — Па прочитајте га. Њега су критиковали већ Вук и Његош. За Доситеја је главно зло било монаштво. Ја сам монах и мене то вређа, а он је био пропасти монах. Где би ми били данас да нам није било монаштва: шта значи Хиландар у српском народу, и наши манастири? . . . Ја не намећем овом народу неки свој модел. Верујем да српски народ зна да има „су чим изаћи пред Милоша”. Наравно, то не значи да то треба да буде, не дај Боже, на штету других народа. Зашто толика бојазан да се ми Срби неке не намећемо? Или, откуд бојазан од аутентичног Православља?

П. — Зашто су у том „ненаметљивом моделу” обновитељи православља господин Јустин Поповић и господин Николај Велимировић?

О. — Код нас је дубљу обнову Православља стварно започео Јустин Поповић, Николајев пут је био нешто другачији. Али је и Николај ту много значио и значи. Ви обично цитирате само његове политичке говоре, а било их је, јер се он, нема сумње, бавио и политиком. Али узмите рецимо Николајеве *Омилије*, његов *Охридски Пролог*, или његову последњу књигу *Из записа у Дахауу*: „Сто беседа кроз прозор немачког логора српском народу”. Николај је то писао у затвору и у логору Дахау на отпацама папира, који су срећом сачувани. Или узмите његову изворну побожност, коју је нашао и у богомољачком покрету српског православног народа, који потиче још из страдања у I светском рату.

П. — Вероватно сте читали и његов дирљиви говор на гробу српског фашисте и немачког пришипетље Љотића?

О. — Видео сам тај текст недавно у Америци и сумњам у његову аутентичност. Он јесте говорио на сахрани Љотића као верника, али без текста, а текст који ви помињете објавио је после један Љотићевац. За мене тај текст није аутентичан.

П. — Можда, мада и неки немачки извори говоре о том догађају, али је ваљда аутентично одликовање које је Хитлер даривао Николају, једином православном епископу који је, колико знам, одликован од вође Трећег Рајха.

О. — Николај је био битољски епископ и негде 1934. године обновио је тамошње војничко гробље и на њему и одсек немачких изгинулих војника. Хитлер је тада чуо за то и послао му неко одликовање. Међутим, зна се позитивно да Николај никада није хтео да се позове на то одликовање мада је ухапшен одмах 1941, а касније спроведен и у Дахау. Није он никада Немцима био симпатичан.

П. — Исто колико и југословенска револуција њему?

О. — А то да, али његова политичка убеђења не би требала да послуже тако лако за његово проглашавање „непријатељем народа“. Да је био антикомуниста — то је познато, али зар је то тако велико зло? Имам аутентични податак да у заточењу у Војловици није пристао на осуду комунизма, кад су дошле немачке власти да разговарају тамо са заточеним патријархом Гаврилом. Патријарх је позвао и Николаја на разговор и Николај је то одбио. Тако, ни из његових уста, нити из уста патријарха Гаврила Дожића, није изашла осуда комуниста, партизана. Као што је и митрополит Јосиф из Патријаршије исто одбио. Знате да је рекао: „И то су наша деца“.

П. — Вратимо се на Јустина Поповића, који важи за незваничног учитеља неколицине теолога монаха унутар СПЦ, које зову „јустиновцима“.

О. — Има, на жалост, и у цркви људи који говоре о тзв. „јустиновцима“, али то је подметање ноге. То је секташки или разбијачки менталитет, као некада у раној Коринтској цркви. Иначе, постоји широк Јустинов утицај на многе у СПЦ, па и на нас. То је пре свега његова изворност и аутентичност као човека, мислиоца, богослова, духовника. Његов утицај после смрти само је порастао, и то не само у СПЦ. Он је објавио десетак књига на страним језицима и постао је више познат у европском Православљу него код нас. Његова мисао је хумана, без обзира што изгледа радикална. Његов хуманизам је данас, после Достојевског, изузетно прихватљив и за западни свет.

П. — Ви сте написали: „Очигледно хришћанин не треба да се поводи за духом свога или другог времена, јер је тек онда стварно неуравнотежен, тек онда је поводљив по стихијама света и времена“. Није ли ово понешто архаично поимање религије?

О. — Свако време поставља битне проблеме пред човека и људску заједницу, али не даје свако време иста решења. Узмите само наше друштво — сад ћете рећи да се мешам у политику...

П. — *Рећи ћу!*

О. — Па шта ако се и будем мешао. Зашто би политика била нечији монопол?

П. — *Није ничији монопол, али се у вашем случају дилема исказује овако: или ћете се бавити вером ли политиком?*

О. — Не видим у тим стварима тако велику супротност. И Апостол Павле говори о својеврсној „небесној политици”. Библија је и те како „политички” ангажована књига. Само, каква је политика по среди.

П. — *Занимљиво.*

О. — Врло занимљиво, наравно. Право сваког човека је да се бави и политиком. Вера може да буде и неполитична и аполитична, али кад је у питању живи човек, а верујући, ко је онда тај ко ће да га ограничи? Вера може бити аполитична, зато што је *надполитична*, али зашто да пристајемо увек на тако сужавање појма *политике*, кад је човек „политичко биће”, по Аристотелу, или по светом Василију Великом: „дружесво биће”?

П. — *Мени је тешко да пристајем на дефиницију надполитичности религије, али најпре разрешимо проблем такозваних „јустиноваца” унутар СПЦ у које убрајају владика Амфилохија, вас, господина Буловића, господина Богдановића. Постоји заједничка црта у вашем деловању: повратак изворима православља, виђење СПЦ као цркве која се темељи на Јустину и Николају, надполитичност... Операционализација ваших ставова разликује се од средње линије званичне цркве, па се стиче утисак да сте ви, насупрот постојећој левој опозицији унутар католичке цркве, једина, али десна опозиција унутар СПЦ.*

О. — Ви упорно причате своју причу. Израз „јустиновци” употребљавао се још пре рата, а и данас, и то, отворено да вам кажем, из својеврсне инфериорности. Нас неколико млађих православних богослова, који изузетно ценимо оца Јустина, мада никако не сводимо сву живу традицију Православља на њега, вратили смо се заиста изворном еванђелском православљу. У том смислу, наше поједине критике, првенствено моје, не допадају се „мртвом мору”. Али у суштини наш став, или ако хоћете да кажем мој став, у суштини није ни различит од црквеног става. Немам утисак да ми нисмо примљени од пуноће Православне цркве. И то не само као „јустиновци”, него као богослови и духовници светоотачке оријентације.

П. — *Господин Радовић је недавно хиротонисан за владика.*

О. — Он то што говорим управо и потврђује. Али тим избором он своју богословску „оштрицу” није отупио и могу само да кажем да иде у прилог СПЦ такав потез као што је избор оца Амфилохија. Знате ли како се сав православни свет томе обрадовао. Међутим, има још ствари које треба урадити, и ми на то подсећамо. Можда не увек тактично смирено, али и ми смо људи. Нисмо никаква „реакција” или „мутна струја”. То су подметања злобне немоћи. За себе иначе могу да кажем како, упркос неким оценама у штампи, не припадам „десници”. Не бих хтео да будем „десница”, јер самим тим они

што остају са „леве стране”, нису поље мога рада, нису моја браћа, постају као „искључени”. Спортски речено, не волим играче који су изразити леваци или само дешњаци. Од таквих једанаест не може се направити добар тим. Волим играче који подједнако добро играју са обе ноге. Такав је био, на пример, Петровић Пижон, или Француз Платини, или Аргентинац Марадона.

П. — Јесте ли у листу „Православље” читали текст „Кад ће православном Србину бити боље?”

О. — Читао сам. То ће бити онај свештеник из иностранства.

П. — Није потписан.

О. — Па чујте, „Православље”, као и друге новине, објављују много шта.

П. — Значи „има слабости у уређивачкој политици”?

О. — Да, да, понекад се дешава да објављују и по принципу дај-шта-даш. Није „Православље” неки добро уређиван лист.

П. — Појава која брине и власти и Свети синод јесте пораст петиција. Ви сте пре три године потписали Косовски апел, а ево имам текст оволетне петиције земунских верника и којом се тражи да се Албанци одстране од руковања намирницама на територији уже Србије, да се на Косову uvede ред, или ће у супротном, бити принуђени да интернационализују случајеве и обрете се Комитегу за људска права Уједињених народа. Кад томе додамо посету групе епископа Америчком Конгресу, са сличним мотивима, те оштро писмо групе свештеника са Уба патријарху Герману — није ли то вид притиска на руководство цркве, које иначе не намеравам да браним но само констатујем.

О. — Ви сте све то стрпали у исту корпу са неким друштвеним догађајима. Ја сам један од аутора познатог Косовског апела. То је био наш вапај и молитва, и ко то стрпава у „петиционаштво” мене лично вреба. Шта се тиме хоће ако се тај Апел упоређује са америчким текстом или са тим мени непознатим земунским апелом? Наш Апел о заштити Косова је један људски, поштен текст и ја бих га сутра поново објавио. Иначе, треба пустити свакога човека да каже шта мисли. Не бих таквим појавама придавао друго значење но што га објективно имају. А затим, како се може назвати „петиционаштвом” праведни протести против неправде. На пример, против осуде једног нашег студента на 2 године робије, и то за ништа. Што се тиче Писма 15 свештеника са Уба, видео сам га први пут кад је један примерак дошао на Теолошки факултет и пријатно ме је изненадила духовна снага тог текста. Он је поставио четири кључна питања Патријарху и нашим архијерејима, и са правом их је поставио, никакве претње ту нису биле.

П. — Па баш у том писму са Уба стоји позив за акцију Патријарха, потпомогнут речима: „Не бојте се, ми смо уз вас, шта сте учинили за српство, с чиме ћете изаћи пред Светога Саву”...

О. — И какву ви ту опасност видите? Зар синови не могу рећи оцевима и друге ствари, а не само оно што им се допада?

П. — Мислите да отац не ради добро?

О. — Он ради према својим могућностима, колико може и колико зна, али не може да буде мера свима нама како и колико да радимо.

П. — Својевремено је веома добро примљен Патријархов говор у Јасеновцу и на освећењу храма Светог Саве. Јесу ли разлике унутар СПЦ последица унутрашњег плурализма или незадовољства врхом јерархије?

О. — Оно прво је тачније. Али ја нисам патријарх. Но и не пристајем да патријарх кроји све нас према себи. Оно што је он рекао, добро је рекао, хвала му. Ја бих то можда нешто другачије рекао, не у смислу црњих тонова. Али, ми немамо директиве. Постоји саборни карактер Цркве, полифоничност, ако хоћете. Било је сасвим добро што у Јасеновцу и Београду и Пећи нисмо „тврдили пазар”.

П. — Ипак, сматрате да се може више и боље. У чему?

О. — Па ево, на пример. Кад је спаљен конак у Пећкој Патријаршији требало је одмах јасно рећи, Црква је морала јасно да каже: „Спаљен је”, а не да се говори замуљено. Отворено вам кажем да албански националисти и фашисти на Косову хоће да тамо униште Српску цркву.

П. — Нисам приметио да иредента прави разлику између Срба верници и неверујућих, зашто би им црква била циљ?

О. — Зато што је она стуб тог народа доле. И зато што они неће успети у својим намерама све док је СПЦ доле и док су наше светиње читаве.

П. — Немам утисак да је цркви тамо „стуб народа”.

О. — Отидите доле па ћете видети. Питајте и саме људе.

П. — Нема потребе да идем; живео сам на Косову 17 година. Међутим, рекли сте како је Апел добро примљен у Србији.

О. — Јесте, од обавештених људи смо чули да су важни људи рекли да текст Апела стоји и да немају шта да додају.

П. — Који људи?

О. — И из руководства Републике.

П. — Мени Косово изгледа као новопронађена тачка ослоња дела СПЦ на којој се гради читава нова стратегија задобијања позиције унутар српске нације.

О. — Жалим због суштине питања. Тако је ствари поставио и један загребачки лист — као да ми манипулишемо Косовом. Док наши људи доле проливају крв, зар ми од тога да правимо политички пазар?! Уосталом, СПЦ се буди изнутра и још пре Косова.

П. — Зашто се баш сада буди?

О. — Зато што се сами људи буде. Схватите то једном. Отворите прозоре, навијте часовнике. Као друштво заостајете за овим народом.

П. — Мислите на државу ли на друштво?

О. — Ма свеједно. Али, рецимо на државу, која је стварно одавно заостала за народом. Не доводи се у питање систем, Устав, али треба ли група људи да прогласи себе за меру свих?

П. — Ви кажете „буди се народ“, „буди се вера“. Реците отворено — расте ли у Србији број црквених венчања, сахрана, крштења, број редовних посетилаца Божјим службама... Нема таквих података. На основу чега онда судите о „буђењу вере у Срба“?

О. — Свели сте веру само на извесне јавне манифестације. Али ни ту немате прави увид у ствари као ми. У сваком случају, ми смо у порасту у односу на оне прве деценије после рата. Раније је број верујућих опадао из године у годину, а данас је то опадање заустављено. Број верника, и то активних, је у порасту, нарочито међу младима. Иначе је доста јевтина конструкција по којој је друштво у кризи па сад има неких који ту кризу „експлоатишу“ за веру.

П. — Не бих могао да оптужим СПЦ за инфлацију, али могу да вас питам за веома блиске односе национално оштро профилираног круга београдских интелектуалаца и СПЦ.

О. — Ви у томе видите зло?

П. — Не увек, али ме интересује порекло центрипеталних сила, јер многи од поменутих људи нису верници.

О. — Има међу њима и те како добрих верника, то могу да посведочим. Али, ви од те групе интелектуалаца, који мисле својом главом и који се буде као људи...

П. — То није хришћански. Јер, ако они мисле својом главом, значи ја не мислим; ако се они буде, ја спавам! Мислим да није хришћански врећати.

О. — Није, није хришћански, али ви сте то сами исконструисали. Међутим, кад они дижу свој људски глас против неких неправедних ствари у друштву, зашто онда постају сумњиви? Неким акцијама и ја сам се придруживао, мада бисте ви вероватно више волели да ја као поп седим само у цркви и држим требник у руци. Ипак, моји сусрети са тим људима су првенствено духовни сусрети, а не национални или политички. Схватите да је проблем човека многодимензионалан.

П. — Доста пишете о Косову и по томе сте познати и јавности. Чак сте у једном разговору навели како српски ЦК СК практично сад долази на ставове које ви заступате последње три године.

О. — Нисам рекао да долазе на моје позиције, но да је, прошлог маја, из тог руководства стигло више озбиљних упозорења и ставова о Косову. Једном сам рекао неком високом чиновнику који ме је опоменуо да се, због Косова, ја могу наћи у небраном грожђу: да се вара ако мисли да ћу престати да се интересујем за Косово. Косово није само једна наша покрајина, нити „својина“ само политичара.

П. — Мислите ли да држава не ради довољно на санирању последица.

О. — Југославија не ради. Србија нешто ради.

П. — *Па ви знате да постоје политичке оцене о само делимичном успеху у борби против иреденте.*

О. — Добро, постоје. Али Косово се празни.

П. — *Верујете ли да пораст национализма јесте погодан талас за СПЦ?*

О. — Нека веза можда и постоји, али за мене то само по себи није добар знак. Сузиће нас. Не може се живети само са национализмом. Ја сам срео неке предратне националисте, наводно вернике, који су даље од Цркве него што су то многи атеисти.

П. — *Не само кроз теолошке текстове наводи се како је сад тешко време за Србе...*

О. — И јесте тешко...

П. — *али, наводи се да као увек кроз историју Срби имају један излаз, а то је Православље...*

О. — Хвала Богу.

П. — *Нисам то хтео да кажем, него...*

О. — Има једна велика ствар у нашем народу, а то је јеванђелска доброта, то је способност да се покаје, да се призна своје дело кад је недела, да се као човек стане пред Богом и људима, пред историјом. То је кад проговори људска и хришћанска савест.

П. — *Не верујем да смо бољи од других, а мада нема чврстих доказа ни да смо гори. Ако сте онако говорили о европској либералној мисли значи ли то да се слажете са Јустином који тврди да су нихилизам и анархизам логички завршетак европске културе, јер се хуманизам неминовно извија у атеизам, пролази кроз анархизам и завршава у нихилизму.*

О. — Иако ја не бих Јустина увек следно у речнику, дубоко разумем његову критику европске „просветитељско-просветарске” културе, њеног површног рационализма, њеног голог антропоцентричног и често богоборачког хуманизма. Јустин Поповић је дубоко доживео трагизам модерног човека, његову моралну, друштвену и духовну драму. Нарочито је осуђивао тоталитарне опасности деперсонализације човека. Мислим да је он уствари тражио један дубљи, шири и трајнији хуманизам.

Разговор водио: А. Тијанић, новинар

ДОДАТАК*)

Захваљујем се организаторима овог разговора на позиву. Одазвао сам се и дошао управо ради дијалога. Повод је, као што знате, излазак посебног додатка „Дуге”, чија појава већ по себи представља својеврсни израз добре воље, корак напред у дијалогу на нашем

* На трибини у Студентском граду одржаној 16. маја 1986. г. поводом изласка посебног додатка „Дуге” названог „Повратак богова”, као један од учесника у разговору А. Јевтић је рекао и ово што објављујемо у додатку.

терену и у овој нашој заједници. Али, право да вам кажем, сам наслов тога „Дугиног” броја и његов садржај, па чак и сам мој интервју у њему, није ни издалека оно што би нас изражавало, посебно нас православне. Већ сам наслов „Повратак богова” (не знам ко је његов творац, можда новинар А. Тијанић кога вечерас овде нема, иако је најављен) у великој је мери компромитовао целу ствар. Јер, не ради се ниокаквом „повратку богова”, најмање за нас хришћане, још мање за нас православне. — Исто тако желим да кажем да и сама најава наше вечерашње трибине (оглас у данашњој „Политици”) још више компромитује саму ствар: „Враћање боговима или разговор о старим и новим облицима веровања и путевима превазилажења религије”. — Мени се чини ипак, да ја вечерас нисам овде ради тога. Али, свеједно, прихватам изазов, јер је у питању дијалог. Од свега тога (у поменутој најави) сложио бих се само у једноме: да Хришћанство у његовој православној верзији, а ми га доживљавамо као аутентичну верзију Хришћанства, и јесте стварно превазилажење „религије”.

Зато је мени разговор „о религији” доста апстрактан. Религији се овде приписује некаква моћ, као да је то нека ванљудска, надљудска снага, које се проф. Срђан Врцан у свом прилогу у овом додатку „Дуге” изузетно боји да она не отуђи човека. Бојим се да се у апстрактним речима о „религији” заборављају живи, конкретни људи. Није религија нека ванљудска и надљудска сила, и зато бих ја радије да говоримо о повратку човека, повратку себи, да тако кажем. У том смислу је био и овај мој интервју „Дуги” макар у интенцији.

Истина, није тај интервју био по мојој вољи и мери, али то је ипак био наш дијалог, какав и колики је могућ у овом моменту. Помало је „оштар”, динамичан (речено фудбалским језиком: „оштра игра” до границе дозвољеног).

Све ово сведочи о садашњем демократичнијем стању код нас, о слободнијем моменту садашњице. Било је заиста једно дуже време са много мање слободе, мање слободе за изражавање верских осећања и понашања људи. Проблем је, ипак, много сложенији. Ја не бих хтео да сада поједностављујемо ствари: „сада је више слободе, па је онда и више простора за Цркву”... Такође не бих пристао ни на ону варијанту, која „садашњом друштвеном кризом” објашњава „шансу религије”. То је и Тијанић покушао да тако постави у разговору са мном, а то покушава и проф. Врцан у свом прилогу. Ипак, то је својеврсно „завођење за Голеш планину”, ону несрећну косовску Голеш планину. (Видите, без Косова ни овде не можемо).

Тачно је да је криза изазовна за човека, за људе, али није сама та криза по себи генератор религије, или тачније: *оживљавања вере*. За хришћанине је *криза* и позитивна ствар. На грчком се она каже „*крисис*” (западно читање: *криза*), а то значи: *суд, суђење, својеврсно проверавање човека*. Криза по себи не мора бити нешто негативно, мада може одвести у негативно. Зато је важан наш однос према кризи. Ја не бих, дакле, рекао да је криза та која ревитализује ре-

лигију код нас. Човек је биће много сложеније него што је обично замишљен у концепцијама социолошким и поготову политичким.

Неко је од претходника изнео овде Ничеов став „Бог је умро”. Ја бих на то рекао: Ипак, *није умро човек*, а то значи да је остао отворен пут човека ка Живом и Истинитом Богу. Мене овде првенствено интересује антрополошка страна, не само социолошка и политичка. Човек јесте социолошко биће, *социјално* биће, али треба истаћи да његова социјалност (и социологија) није само у хоризонтали, јер има и своју несумњиву вертикалу. Још пре Мартина Бубера треба се сетити великих хришћанских мислиоца Истока, који констатују да је човек у бити социјалан, да је „*дружбено биће*”, како вели Св. Василије Велики. Тај би се израз могао превести са „*религиозно биће*”, али је тај израз данас оптерећен другим појавама и садржајем. Зато је претпостављам да говорим више о *вери* него о „*религији*”, о *вери* као *општењу* човека са другим лицима и по хоризонтали али и по вертикали.

У Новом Завету *вера* првенствено и значи комуникацију, везу и однос, дружевност, заједничност. (Зато се у Јеванђељу скоро недељиве стварности: *вера* и *љубав*). То је оно што стоји у самој основи човека и људског бића, и као појединца и као заједнице. Зато, докле год постоји човекова *дружевност*, *комуникативност*, дотле ће постојати и његова религиозност: докле је човек *друштвен*, дотле је и религиозан. Фојербах и Маркс су ту пожурили да изведу своје закључке, од којих је један: да ће у комунизму нестати религије. Али, по мени, то није онтолошки, него деондолошки закључак: више се тако хоће, него што стварно тако јесте или што ће тако заиста бити. Само биће човека показује да то није тако. Јер се човек не може свести само на економске, па чак ни само на „*друштвене*” проблеме, сведене искључиво на хоризонталу бића и битисања. Хришћанско искуство, нарочито православно, сведочи о много већем и сложенијем богатству људске егзистенције, људске личности и заједнице људског рода.

Зато, за мене, тема о „повратку богова“ или „повратку боговима“ није права тема. Она може да значи и „повратак идолима”. Не постоје богови, али нажалост постоје идоли, идоли које човек може и сам да ствара, да их прихвата, да им служи, да им се поробљава. И то идоли и на земљи и на небу. Они су уствари сурогати основне религиозности човека, његове битне дружбености, комуникативности. Управо за то је Хришћанство и истакло позив човеку: Чувај се идола, не прави идоле и не служи им. А идол човеку може постати и сам човек, и човечанство, то јест и сам себи идол, и друштво као идол. То је та искључива хоризонтала, о којој је овде било речи.

Дакле, да се вратимо на почетак, мислим да ова свеска „Дуге” од 60-ак страница није довољна за овакву тему. Али, она је својеврсни потез добре воље, покушај дијалога. (Истини за вољу, уводни чланак Тијанића о Српској Православној Цркви није ни мало дијалогички, већ политички). То је све, ако се не варам, покренуо Социјалистички савез — ваљда да се не нађе „на репу догађаја”. То је ипак знак добре воље, али то ни издалека није све „о религији и цркви у Југославији”. Не ради се, бар за нас православне, о никаквој „кон-

куренији власти". Срђан Врџан у свом прилогу говори да „свака човекова моћ представља атак на Бога”, представља „клицу атеизма”, али то је она позната Ничеова „воља за моћ“, типично пластољубље, које заиста нема ништа са религијом, још мање са хришћанском вером. Истинска религиозност, жива права вера, уопште не оперише појмовима „моћи” и „немоћи”, „жељом за влашћу” и слично. Тумачити човека из „силе”, из „моћи” из властољубља значи само сужавати и деформисати људско боголико биће, *упро(на)шћавати* многостраност људског бића, које се нипошто не да исцрпити појмовима моћи, власти и њима сличнима. Где су ту оне основне људске димензије (о којима сам једном говорио у Дому омладине) као што су слобода и љубав. А то су управо оне онтолошке *релације* човека на којима он и постоји као религиозно биће.

Толико за сада. Мислим, дакле да дијалог треба наставити.

Водитељ: Не слажем се да криза код нас није условила повратак религији. Молим образложење и јасније изношење става шта је онда условило повратак религији.

Одговор: — Рекао сам да није криза та која рађа у човеку повратак религиозности. Она је само изазовна, разбуђујућа (мада то не мора обавезно бити). Но то онда значи да у човеку постоје потенцијали за нова прегнућа, за нови подвиг буђења и за духовни раст човека. Ту је главна баш слобода, унутрашње ослобађање човека.

Говорио сам да нам је сада у друштву дато више слободе, али треба признати да смо се ка тој слободи и сами пробијали, борили се и освајали је. (Није овде место да говоримо о томе како је напр. Устав, од почетка до данас, и поред свих других промена остао са истим одредбама о религији и верским заједницама код нас, што значи да смо ми сами мењали тај однос, сами освајали своју већу слободу). Људи су сами осећали да се не може више тако лако дискредитовати њихов квалитет вере. Ту нам је на неки начин и време помогло. Дође тако нека „пуноћа времена”, јер човек је и *временско* биће, мада није *само временско*.

Моменти и период кризе дају дубинским димензијама човека могућности да дођу до изражаја и друге снаге у човеку, оне скривене којима човек такође постоји и живи, неки фундаментални потенцијали или дарови у човека. Ту нам је Достојевски сјајан пример. Није то нека „слабост” човека која га вуче „натраг” у религију. Човек јесте и слабо биће, али не треба га због те његове „слабости” подцењивати (попут Великог инквизитора, који уствари презире човека). И што је главно, није поштено човека изводити из његове слабости, или га сводити на слабост, или користити његову слабост. Није такође добро ослањати се на човекову слабост, и религије које то чине и користе, нису хумане, него су нечовечне религије, макар се покривале и амблемом Бога изнад себе. Човек је у том смислу „слабо” биће што пролази, и треба да пролази, кроз *проверу*, кроз „кризу” као суд (*искушење*, како то хришћани говоре), тј. кроз *испитивање* и *верификовање* својих снага и потенцијала (а они су огромни). Тако онда изнутра изналази нове снаге за надилажење своје слабости, за самопревазилажење.

Истина, има данас извештај број људи који су се услед садашње кризе „вратили религији“ тражећи у њој извесну утеху, али тим малим процентом не треба поједностављивати саму ствар стварног оживљавања вере у човеку и људима код нас. Поготову не тумачити то као некакво „убацивање Цркве у празан простор“, што би уствари значило само неку вештину пропаганде, или манипулације са људима. То је потцењивање човека, и нарочито потцењивање наше омладине. Треба са више поштовања према човеку, и нарочито према младима, гледати на ово наше доба и на чињеницу ревитализације вере код младих у овом друштву.

Још нешто бих хтео да кажем, а то је питање *секуларизације*, о којој се толико говори у овом додатку „Дуге“, па и овде вечерас. Сматра се да је секуларизација (посветовњачење и свођење свега само на свет), довела до пада религиозности, па се сад Црква уплашила тога, итд. Ја бих само подсетио на чињеницу: да је управо Хришћанство и донело прву радикалну десакрализацију света, његову „секуларизацију“ и демитологизацију. Хришћанство је разголитило „свет“ од његове „божанствености“, свело га на његову праву меру и на одговарајуће место. Свет је за хришћане твар, творевина, а не божанство (макар се оно звало и Природа). Свет је човекова средина, његов дом, али он није довољан за човека, поготову није му родитељ ни коначно решење (спасење) човека и човечанства; свет није и не може бити човеков „бог“. Тако је у Хришћанству секуларизација изазов за човека, и она није за хришћане нека нова појава. Друга је ствар што су многи *поверовали* у секуларизам, ради се о њиховој *вери* у њега, као напр. код Ничеа и Маркса. Али шта ћемо ако секуларизација „испровоцира“ ревитализацију религије, ако се разголићењем секуларизма разоткрива баш оно основно религиозно у човеку, егзистенцијална побуна човека у име човека и човечности наспрам робовања свету и природи? Зар не носи управо секуларизам у самом себи клицу дубоког разочарења за човека? Напр. технолошки прогрес човечанства, овакав какав је данас или ће бити сутра (и то не само после ове радио-експлозије у Чернобилу), зар су то ствари које могу коначно задовољити и испунити човека? Човек је ипак с ону страну ствари. изнад свих ствари, и кад год се постварује, уствари се отуђује. . .

Него да завршим: кад сам говорио о вертикалној димензији човека, хтео сам само да поставим питање: да ли је човек само физичко биће? Он свакако јесте физичко биће, али није само то. Он је, по сведочењу Максима Исповедника, стварно позван и оспособљен да природу дигне у надприроду. Зато човек тежи да надраста природу и да стреми ка живом и истинитом Богу и живом и истинитом Човеку.